

Baranyi Árpád

Gazdasági és erkölcsi megfontolások a vállalati környezetvédelemben

avagy a szennyezésmegelőzés módszerének etikai vetületei*

„A gazdasági társaság alapvetően a részvényesek nyeresége érdekében szerveződik és fejt ki tevékenységét. A vezetőknek e cél szolgálatába kell állítaniuk hatalmukat. A vezetők döntési jogkörének arra kell korlátozódnia, hogy a társaság e célt mely eszközökkel érje el, ám e jogkör nem terjed ki magának a célnak a megváltoztatására...”

Bírósági ítélet, Dodge v. Ford Motor Company, 1919 (idézi Moore–Miller [1994], 90. o.)

„...bár az üzlet világának sajátos célrendszere és módszerei vannak, az üzleti életben dolgozók pedig sajátos megfontolásokkal, lojalitásokkal, szerepekkel és felelőségekkel bírnak – nem létezik külön »üzleti világ«, amely független lenne a benne élő emberektől. ... az ember fontosabb a profittal.”

R. C. Solomon (idézi Radácsi [1998a], 28. o.)

A harmadik évezred küszöbén nem kétséges, hogy az emberi faj megfelelő életminőségének, mi több, fennmaradásának biztosítása nagyrészt azon múlik, meg tud-e birkózni a maga által okozott, kiterjedt környezetterhelés és -pusztítás problémájával. A természetes környezetért és az emberi egészségért aggódók leggyakrabban az iparvállalatokat tekintik a környezetszennyezés elsődleges forrásainak. Ennek oka egyrészt az, hogy a vállalatok nagy mennyiségben használják (f)el a természeti erőforrásokat, illetve nagy tömegben és/vagy koncentráltan bocsátják ki a szennyező anyagokat, hulladékokat. Másrészt pedig az az oka, hogy a vállalatok által okozott környezetterhelés és -szennyezés az esetek nagy részében látványosabb, jobban tetten érhető, de legalábbis könnyebben valószínűsíthető, mint más szereplők esetében. Ez azért van így, mert a vállalat tevékenysége bizonyos fokig nyilvános, szennyező kibocsátásait köteles bejelenteni, a hatóság ellenőrzi a bejelentett anyagok sorsát és a környéken lakók is inkább gyanakszanak szennyező tevékenységre a vállalat, mint saját szomszédjaik esetében.

A vállalatok többféle módon igyekeznek válaszolni a környezetvédelmi kihívásra. Jelen cikk ismerteti e válaszok közül a szennyezésmegelőzésnek nevezett irányzat lényegét, és bemutatja, hogy ez a fölfogás és eszközrendszer milyen mértékben képes a környezetvédelmi problémák megoldására. Először a szennyezésmegelőzés lényegét és előnyeit foglaljuk össze, majd az általános társadalmi problémák szintjén vizsgáljuk a környezetvédelem-

* Segítő, kritikai észrevételeikért őszinte köszönettel tartozom Kindler József és Kerekes Sándor professzoroknak.

nek, ezen belül a vállalatoknak a teendőit. Ennek során a vállalatok környezetvédelmi tevékenységét tágabb etikai összefüggésben szemléljük. Az elemzésből kiderül, hogy a gazdasági motiváció alapján történő szennyezésmegelőzés önmagában nem kielégítő módszer a környezet valódi védelmére. Az anyagi érdekeket korlátok közé szorító morális szempontok alkalmazása a környezetvédelmet érintő döntéshozatalban elengedhetetlenül fontos, ami az ökológiailag fenntartható társadalom szükséges feltétele.

A vállalati környezetvédelem módszerei

A vállalatok környezetszennyező tevékenysége következtében kialakuló problémák többféleképpen enyhíthetők. Ezek közül az egyik legegyszerűbben megvalósítható eljárás a környezetre káros kibocsátások koncentrációját csökkenti. Ekkor kisebb lesz a szennyezés¹ környezetet károsító hatása, ám ezt úgy érik el, hogy eközben a kibocsátott káros anyag mennyisége nem csökken. Ha például a vállalat magasabbra építi a kéményét, akkor elég könnyen megfelelhet a levegő szennyezettségét szabályozó előírásoknak, hiszen mire a kibocsátott káros anyag lejut a mérőműszerek és az emberek orrára a magasságába, addigra többnyire kellőképpen fölhígul. Donald Huisingh megfogalmazása jó összefoglalását adja ennek a filozófiának: „a szennyezésprobléma megoldása a hígítás” (the solution to pollution is dilution – szóbeli közlés, Erasmus Univerziteit Rotterdam, 1992). Az ilyen megoldást a szakirodalomban passzív környezetvédelemnek is nevezik. Alkalmazása elfogadható lehet akkor, ha a szennyezést befogadó környezet viszonylag könnyen semlegesíteni tudja az adott kibocsátást, például ha egy folyó élővilága a vízbe eresztett szennyvíz földolgozására, ezáltal semlegesítésére képes.

A hatósági szabályozás azonban az esetek nagy részében a környezetbe kibocsátott szennyezőanyag mennyiségének a csökkentését is megköveteli, emiatt a gyakorlatban a passzív környezetvédelmi módszerek mellett aktív megoldások alkalmazására is szükség van.

Az aktív módszerek egyik fajtája az, amikor magát a szennyező termelési folyamatot ugyan érintetlenül hagyják, ám a megjelenő szennyezés, illetve hulladék nagy részét „megfognak” a folyamat végén. Ezek az úgynevezett „csővégi” vagy extenzív módszerek az emissziót² csökkentik, például légszűrőkkel, szennyvíztisztító-berendezésekkel gátolják meg, hogy a keletkezett szennyezőanyag közvetlenül az adott folyamatból kerüljön ki a természetbe. Azonban problémát jelent, hogy az ily módon összegyűjtött,

¹ A szennyezés – jelen tanulmány értelmezésében – különféle anyagok, illetve energiák gyorsabb ütemű behatolását jelenti a bioszférába, mint ahogyan azt a bioszféra ellensúlyozni, feldolgozni képes (Kerekes [1998], 32. o.).

² Az emisszió egy meghatározott szennyező forrás (például kémény) által adott idő alatt kibocsátott szennyező anyagok mennyisége. Nagyságát valamilyen tömeg/időegység (például kg/óra) aránnyal fejezik ki.

koncentrált szennyezőanyaggal valamit kezdeni kell, hiszen a szűrőkön főlhalmozódó anyagot vagy a szennyvíztisztítóban leülepedett iszapot valahol le kell majd rakni. E módszerek tehát az egyik fajta szennyezést alakítják át egy másik fajtájúvá, így nem jelentik a környezeti probléma teljes megoldását.

Az aktív környezetvédelem másik fajtája a káros anyagok *keletkezését* részlegesen vagy teljesen megakadályozza. E módszerek, leegyszerűsítve, szintén azt célozzák, hogy ne kerüljön ki szennyező anyag, illetve hulladék a környezetbe, azaz az emissziót csökkentik vagy szüntetik meg. Az ilyen fajta környezetvédelem, amelyet intenzívnek is szokás nevezni, elkerüli a korábban említett egyéb eszközök hibáit: a keletkező szennyezés mennyisége vagy veszélyessége valóban csökken, és az eljárás nem teremt környezeti gondot, például a légszennyezés nem alakul át hulladékproblémává.³ E módszerek összefoglaló neve *szennyezésmegelőzés* (pollution prevention).⁴

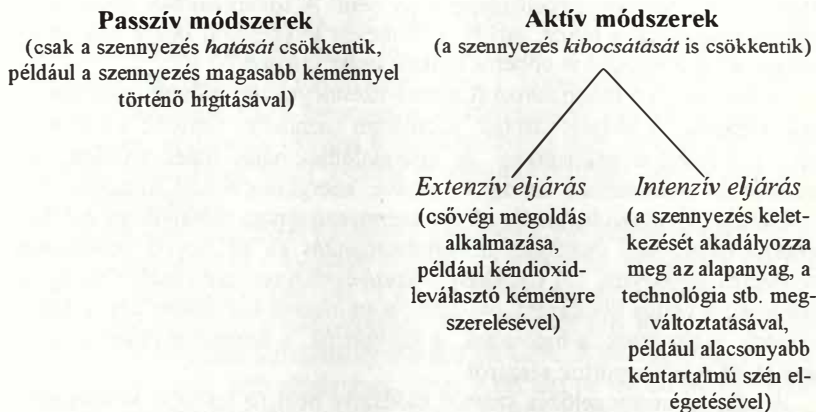
Szennyezésmegelőzés például az, ha egy gyár a környezetszennyező technológiáját egy kevésbé szennyezőre cseréli (adott esetben a vegyszerrel történő tisztítás helyett mechanikai eljárásokat alkalmaz), vagy ha a termékgyártáshoz használt veszélyes anyagokat ártalmatlan anyagokkal váltja föl (például egy gyógyszergyár a tabletták bevonására vízalapú anyagot alkalmaz oldószeralapú helyett).⁵ A különféle környezetvédelmi módszereket az 1. ábra foglalja össze.

³ Nagyon fontos azonban, hogy ne csak a konkrét problématerületet vegyük figyelembe a környezetvédelmi intézkedéseknél, hanem rendszerben gondolkodjunk. Például egy széntüzelésű erőművet kiválthatunk egy atomerőművel, miáltal az adott helyen megszűnik a kén-dioxid kibocsátás. Csakhogy ezzel olyan új gondot teremtünk, amely hosszabb távon válhat súlyossá, hiszen a radioaktív hulladékok elhelyezése problémát jelent. Említhetjük az atomerőmű működési kockázatát, amely sosem küszöbölhető ki teljesen, s egyéb kedvezőtlen következményeket is. Tehát egyáltalán nem biztos, hogy a helyi optimum elérése (a légszennyezés megszüntetése) egyúttal rendszeroptimumhoz (az összes környezeti kockázat minimalizálásához) is vezet.

⁴ A szennyezésmegelőzéssel kapcsolatban számos más, hasonló értelmű kifejezés is használatos, így például tisztább termelés (cleaner production), forrásnál történő csökkentés, hulladékminimalizálás, a mérgező anyagok használatának csökkentése stb. E fogalmak tartalma nem pontosan ugyanaz, ám ezzel a témával e cikk nem foglalkozik. Néhány ilyen fogalom jelentéséről jó áttekintést ad a következő honlap: <http://www.ornl.gov/ornlp2/p2define.htm>.

⁵ Megjegyezzük, hogy magának a termelésnek, tehát az üzem fő tevékenységének a visszafogása is a szennyezésmegelőzés egyik lehetséges formája. Erre példa a hazai környezet érezhető állapotjavulása az 1990-es évek elején, ami főként az ipari termelés visszaesése miatt jelentkezett. A csövégi környezetvédelmi technológiákkal, illetve a termelés csökkentésével megvalósított környezetvédelem mikroökonomiai elemzését adja Pearce-Turner (1990), magyarul Kerekes-Szlávik (1996). A téma más megközelítésére lásd Kocsis Tamás (1998) tanulmányát.

A vállalati környezetvédelem lehetőségei

1. ábra A vállalati környezetvédelem módszereinek csoportosítása
(Kerekes [1998], 43–44. o. alapján)

A szennyezésmegelőzés elvileg sokkal hatékonyabb lehet a többi környezetvédelmi módszernél: a megelőzés – az egészségvédelemhez hasonlóan – az utólagos beavatkozáshoz képest alacsonyabb költséggel jár, valamint környezeti szempontból is biztonságosabb, hiszen a megelőzéssel nemcsak az ismert káros hatások kerülhetők el, hanem az ismeretlen, a hosszú távon jelentkező, a halmozódó, az egymást erősítő hatások is. A szennyezés megelőzése a főnti okok miatt a nemzetgazdaság számára is kedvező. Vállalati szinten is számos gazdasági előnye lehet a megelőző stratégiának (anyagtakarékoság, a büntetések elkerülése, a hulladékkezelési költségek csökkenése stb.), de a kedvező hatások érvényesülése sok körülménytől függ, így például attól, hogy a vállalat a szennyezés megelőzésének mely módszerét alkalmazza, ugyanis a környezetvédelmi költségeket és hasznokat ez döntően befolyásolja. Fontos látnunk azt is, hogy – jelenlegi tudásunk szerint – tökéletesen hulladék- és szennyezésmentes gazdaság nem jöhet létre, ezért a csővégi módszernek, valamint a hulladék-visszaforgatásnak, hulladékkezelésnek bizonyos mértékig mindig létjogosultsága lesz.

A szennyezésmegelőzés előnyei

A szennyezésmegelőzés fogalmát többféleképpen határozhatjuk meg, például annak alapján, hogy a módszer csak a veszélyes anyagokkal foglalkozik-e, vagy más anyagokkal és az energiával is. Gyakorlati szempontból sokkal hasznosabb az utóbbi álláspont, ezért a jelen dolgozat abból indul ki,

hogy mindenfajta hulladék és emisszió keletkezésének a megelőzése, korlátozása és/vagy aggregált környezetkárosító-képességének csökkentése ide tartozik. Fontos szempont az is, hogy a hulladékok újrafölhasználását beleértjük-e a szennyezésmegelőzésbe vagy sem. A továbbiakban olyan értelemben tárgyaljuk a témát, amely a termelési folyamaton belüli anyag- és energia-visszaforgatást is ebben a körben tartja számon.⁶

A fenti módon meghatározott szennyezésmegelőzés előnyei igen sokrétűek lehetnek. A vállalat szintjén jelentkező *gazdasági* előnyök a következők.⁷ (1) Javul a nyersanyag- és energiafőhasználás hatékonysága, így csökken a beszerzendő anyagok, illetve energiahordozók költsége. (2) Csökken a keletkező hulladék, illetve szennyező anyag mennyisége és/vagy veszélyessége, ami csökkenti az ártalmatlanítás és az egyéb védekezési módszerek költségeit. (3) Csökken a környezetszennyezés esélye és így a felelősségre vonás kockázata. (4) Javul a vállalatról kialakított kép a tulajdonosok, a hitelezők, a hatóságok, a fogyasztók, a környezetvédelmi szervezetek és más csoportok részéről.

A szennyezésmegelőzés számos módszere nem ró jelentős költségeket a szervezetre, sőt, gyors költségmegtakarítással járhat. Ilyen lehet például az üzemi rend megfelelő kialakítása, a csővezetékek szigetelése, a tartályok lefedése. A szennyezésmegelőzés sok esetben nagyobb megtakarítással is jár, ami ellensúlyozhatja a fölmerülő magasabb költségeket, amelyek például a technológiaváltás során jelentkezhetnek. A költségmegtakarítások egyik leghíresebb példájaként a Minnesota Mining and Manufacturing (röviden 3M) vállalat szennyezésmegelőzési programját említjük (Pollution Prevention Pays, /3P/, később 3P Plus). A 3M 1975 és 1992 között világszerte több mint 3500 eredményes projekt segítségével több mint 575 000 tonna szennyezőanyagot küszöbölt ki, továbbá 573 millió dollárt tettek ki a projektekkel járó kumulatív első évi megtakarítások (Kolluru [1994]). Harry Edwards, a Colorado State University gépészmérnöki karának professzora, aki a szennyezéscsökkentés témakörében tett szert hírnévre, 39 hulladékminimalizálási projektet értékelt, és a következőkről számolt be: az évi átlagos költségmegtakarítás körülbelül 31 581 amerikai dollár volt. Az

⁶ Itt célszerű megjegyezni, hogy az újrahasznosítás nem oldja meg teljesen a hulladék-problémákat. Jelenlegi tudásunk szerint – a termodinamika második főtétele alapján – a rendezetlenebb állapotú (nagyobb entrópiájú) anyagot, hulladékot rendezettebbé (kisebb entrópiájúvá) tenni csak pótlólagos energia-befektetéssel lehet (lásd például Georgescu-Roegen [1971]). E problémákör nagy részét a megújuló energiaforrások használata megoldhatja, ám még ekkor is jelentkezik az a nehézség, hogy a fölhasznált nyersanyagokból, illetve termékekből előbb-utóbb mindenképp hulladék lesz. Az *ipari ökológia* nevű irányzat többek között arra törekszik, hogy az egyik gazdasági szereplő hulladéka a másik nyersanyaga legyen (Allenby-Richards [1994]), ám emellett célszerű, ha a gazdasági szereplők eleve hatékony anyag- és energiafelhasználásra törekszenek.

⁷ Az előnyöket bővebben tárgyalja: Minnesota Office of Waste Management (1991), Brown (1994), Kolluru (1994), Svaldi (1994).

egyszeri megvalósítási költség 33 105 dollár körül alakult, ami alig több mint egyéves megtérülési időt jelent (Svaldi [1994], 25–26. o.).

Az alapanyagok és az energia takarékosabb, hatékonyabb fölhasználása kedvező a környezet számára, mert így csökken a természeti erőforrások fölélésének üteme, továbbá kisebb lesz a keletkező gyártási hulladék, a se-lejt, valamint az emisszió mennyisége, azaz a környezetterhelés. A káros anyag kiküszöbölése miatt bizonyos tevékenységeknél esetleg nincs szükség költséges, pótlólagos csővégi technológiákra, a meg sem termelt hulladéknak/szennyezésnek nincs lerakási és kezelési költsége, illetve nem kell utána bírságot fizetni.

A szennyezésmegelőzés módszerei a termelési folyamatba is beépülnek, és a környezetvédelem – kedvező esetben – valamilyen mértékben minden dolgozó feladatkörében szerepel. A szennyezésmegelőzést folytató vállalati működés megkönnyíti a környezetvédelmi előírások folyamatos betartását és a környezetvédelmi teljesítmény állandó javítását. A csővégi megoldások ezzel szemben csak arra alkalmasak, hogy a vállalat ne lépjen túl egy bizonyos szennyezés-kibocsátási szintet. Ekkor a vállalatvezetés – ha nem akar újabb és újabb beruházásokba fogni – legfőljebb a kezét tördelheti, hogy az adott technológia alkalmazása szempontjából mikor szigorodnak az előírások betarthatatlanná.

A szennyezésmegelőzés előnyei tehát azon alapulnak, hogy *környezetvédelem és gazdaságosság nem feltétlenül ellenségei egymásnak, hanem szempontjaik számos esetben együttesen érvényesíthetők*. Más szóval, a gazdálkodó szervezeteknek végre nem kell „kettészakadniuk”, ha egyszerre próbálják meg teljesíteni a gazdaságosság és a környezetvédelem – egymásnak csak látszólag ellentmondó – követelményeit.⁸ Ám a témával foglalkozó szakirodalom általában megáll ezen a ponton, és nem vizsgálja a kérdés tágabb összefüggéseit, aminek alapján szembetűnne, hogy bár a szennyezésmegelőzés sok szempontból hasznos lehetőség, magában csak korlátozott választ ad a környezetpusztítás problémájára. Ennek több oka is van, például a hulladékmentes gazdaság kialakításának lehetetlensége, ám a legfőbb ok az, hogy a környezetkárosítás jelensége csak egy részproblémáját jelenti a gazdaság és a társadalom működésében tapasztalható rendszer-

⁸ Külön tanulmányt érdemelne a szennyezésmegelőzés bevezetését gátló tényezők elemzése. Többek között a következő akadályokról van szó: a jogi szabályozás csupán egyes környezeti elemekre és nem a környezet egészének a védelmére összpontosít; erős ellenérdekeltség a csővégi technológiákat gyártó ipar részéről; a szennyező vállalatok a konkrét környezetvédelmi problémákra irányuló előírásokat akarják betartani, és az ezt biztosító, gyorsan megvalósítható csővégi intézkedéseket részesítik előnyben a nagyobb szellemi erőfeszítést igénylő szennyezésmegelőzéssel szemben; a lehetséges költségmegtakarítások – a nem megfelelő költségnyilvántartás miatt – homályban maradnak; a szervezet tagjai ellenállnak a szennyezésmegelőzésre vonatkozó kezdeményezéseknek stb. (az akadályokról bővebben lásd Minnesota Office of Waste Management [1991]).

szintű nehézségeknek. A következő részben a gazdasági alapon működő szennyezésmegelőzés mozgatóerőit tágabb összefüggésrendszerben vizsgáljuk, és rámutatunk a módszer korlátaira.

A szennyezésmegelőzés korlátai

A szennyezésmegelőzés a felvilágosult önérdék alapján működik, azaz a vállalat azért védi a környezetet, mert gazdaságilag megéri neki. Ez a motiváció egyszerre erőssége és gyöngesége is a módszernek. Erőssége, mert az önérdék a gazdálkodó szervezetek egyik leghatékonyabb mozgatóereje.⁹ Mint láttuk, a szennyezésmegelőzés elvileg épp azért lehet hatékony, mert megteremti az esélyt, hogy a vállalatok a környezetvédelmi intézkedéseket ne csupán kényszerből hajtsák végre (mint a csővégi módszerek esetében), hanem azért, mert üzleti lehetőséget is látnak benne.

Ha viszont a szennyezés-megelőzési módszereket csupán gazdasági indokok alapján vezetik be, akkor a társadalom és az ökológiai rendszer szintjén az alkalmazás korlátja is megmutatkozik. A módszer csak addig vonzó, amíg üzletileg megéri.¹⁰ Ez azt jelenti, hogy abban az országban érdemes tisztábban termelni, ahol magas a hulladékkezelés költsége, drágák a nyersanyagok, környezettudatosak a fogyasztók és szigorúak a környezetvédelmi törvények, amelyeket be is tartatnak. Ahol e feltételek nincsenek jelen, ott érdemes „potyautasként” kihasználni a hiányos szabályozást és a lakosság kiszolgáltatottságát. Ha a profitszempontra mellett a döntéseket nem befolyásolják erőteljesen erkölcsi megfontolások is, akkor az hosszabb idő elteltével súlyos károkat okoz a társadalom szövetében és a természeti környezetben.¹¹ Ez a probléma azonban már a gazdaság és az erkölcs viszonyának jóval általánosabb területére vezet.

⁹ Mindazonáltal az egyének és a szervezetek nem mindig ismerik föl, illetve követik racionálisan az önérdéküket. Ez a Herbert *Simon* által korlátozott racionalitásnak nevezett jelenség. Például a szervezeti tagok bizonyos szokásokhoz, eljárásokhoz fűződő „irracionalis” ragaszkodása a szennyezésmegelőzés elterjedésének egyik nagy akadálya. Ekkor a szigorú értelemben vett gazdasági racionalitás csak korlátozottan érvényesül.

¹⁰ Akad példa arra az esetre is, amikor a vállalat vezetését erkölcsi elkötelezettsége is arra ösztönzi, hogy tisztább termelési módszereket vezessen be. Ezt szemlélteti az Ernst Winter & Sohn cég, amelynek egykori vezetője, Georg *Winter*, a saját tapasztalatai alapján írt könyvet az etikus és egyben gazdaságilag is életképes vállalat környezetvédelmi lehetőségeiről (Winter [1997]).

¹¹ A döntéseméleti kutatások és a hétköznapi tapasztalat is azt igazolja, hogy az egyéni és a szervezeti döntések nem egytényezősök, azaz nem vezethetők vissza egyetlen döntési kritériumra, például a nyereség alakulására (Kindler [1991]). A valóságban még a döntési szempontok hierarchiája, azaz a kritériumok egymáshoz viszonyított fontossága sem mindig egyértelmű. A rangsor csúcsán álló szempont azonban könnyen elnyomhatja a többi. A kapitalista gazdasági rendszerben a vállalatok számára a nyereségtermelés lét-szükséglet, s ennek a megállapításnak az alapján elfogadhatjuk a rendszert, de el is utasíthatjuk azt. A nyereségre törekvés általában nem zárja ki azt, hogy más szempontok

A félreértések elkerülése végett leszögezem, hogy a *gazdasági cél megvalósítására* létrehozott szervezetek esetében a gazdaságossági célkitűzésnek definíció szerint jelen kell lennie. Épp a hitelesség megőrzése érdekében célszerű nyilvánosságra hozni, hogy a szervezetnek milyen gazdasági előnyei származnak a környezet védelméből. Könnyen megeshet ugyanis, hogy azt a vállalatot, amelyik azt állítja, hogy a szennyezésmegelőzésben csupán a környezetért érzett aggodalom vezérli, egyszerűen hazugnak fogják tartani az emberek (Kolluru [1994]). Ám a másik véglet is kockázatos lehet, hiszen a csupán gazdasági megfontolásokból cselekvő vezetőség sem feltétlenül bizalomgerjesztő a dolgozók és a környék lakossága számára.

A szennyezésmegelőzés előnye, hogy a gazdasági okból történő környezetvédelem közvetlenül a vállalat szintjén képes a környezeti problémák megoldására, s mindez még költségmegtakarítással is jár. A módszer azonban problematikus, ha a környezetvédelem kérdését egy nagyobb összefüggésben, a *társadalmi és az ökológiai rendszer* szintjén közelítjük meg. Ekkor láthatjuk, hogy ha a vállalat környezetvédelmi céljait kizárólag gazdasági érdekből fogalmazzák meg (például el akarják kerülni a hatósági büntetést, minimalizálni akarják a hulladékkezelés költségeit, nem akarnak rossz hírbe keveredni a lakosság körében), azaz a környezetvédelmi törekvések mögött nem állnak morális megfontolások is, akkor semmi sem biztosítja, hogy a szervezet *eltérő külső feltételek*, így például más jogszabályok és társadalmi elvárások esetén is ugyanúgy védi majd a környezetet, mint az eredeti feltételek főnnállása esetén. Legalább ugyanekkora probléma, hogy a nemzetközi vállalatok kihasználhatják egyes országok védtelenségét, ökológiai szempontból rendszeridegen, ezért pusztító hatású termelési módszereket telepíthetnek az adott területekre. Hasonlóképpen idegen fogyasztói „kulturát” is exportálhatnak, ami sok esetben társadalmi szempontból is romboló hatású.

A szennyezésmegelőzés tehát akkor problematikus, ha pusztán gazdasági érdekek alapján akarja megoldani azt a kérdést, amely legalább annyira erkölcsi, mint gazdasági természetű.¹² Mivel az ember mindig is erkölcsi lény volt, s az is marad, ezért a gazdasági tevékenységből sem lúgozhatók ki a morális kérdések. A vállalati viszonyokon túllépve tágabb gazdasági, társadalmi összefüggésekbe helyezve az ember erkölcsi mivoltát, beszélhetünk „*túlzott »egoizmusról«, »rövidlátásról«, utalhatunk »téves politikai*

(például a dolgozók biztonságaért érzett felelősség, a természeti környezet óvása stb.) is szerepet játszanak a vállalati döntésekben.

¹² Az alapkérdések ugyanis a következők: „Ki az ember?”, „Mi az élete értelme?”, „Ki kell-e elégténi minden alapszükségletnek álcázott igényét (nyolcszorosan becsomagolt áruk, autó használata egy ötperces gyalogút helyett, kábítószer-élvezet stb.)?”. Ezek morális kérdések, s ezek megválaszolására a gazdaság illetéktelen. A gazdaság arra a kérdésre hivatott válaszolni, hogy a jogos szükségleteket miként elégítsük ki a lehető leghatékonyabban.

döntésekre» és »meggondolatlan gazdasági intézkedésekre«. Valamennyinek van valamilyen etikai zöngéje. Olyan az ember helyzete, hogy nehéz megítélni cselekedeteit és mulasztásait, ha az elemzésbe nem vesszünk bele valamilyen módon etikai természetű szempontokat.» (Sollicitudo rei Socialis #36, in. Tomka–Goják [szerk.], 514. o.)

A környezetpusztítás problémája több szempontból is erkölcsi jellegű. Elsősorban azért, mert a környezetrombolással az ember elutasítja felelősségét a világ iránt, másodsorban azért, mert így önmaga létfeltételeit sodorja veszélybe. A környezetszennyezés erkölcsi megítélése természetesen sokkal bonyolultabb feladat, mint amilyennek első pillantásra látszik, ugyanis munkahelyeket fönntartani, élelmiszert termelni, energiát előállítani és rengeteg embert eltartani minden bizonnyal lehetetlen lenne, ha azonnal leállítanánk a napjainkra kialakult ipari és egyéb gazdasági tevékenységeket. Valószínű tehát, hogy rövid távon a kialakult termelési-szolgáltatási szerkezet fönntartása gyakran még mindig a kisebbik rossz választását jelenti, azaz inkább szennyezzünk, de ne haljunk éhen. Mindazonáltal számos esetben – a villanykörtétől az autóig – a korábbiakhoz képest már ma is feleannyi erőforrás fölhasználásával kétszeres teljesítményt érhetünk el (Weizsäcker et. al. [1997]). Ez a termelékenység négyszeres javulását jelenti, sőt, még ennél jobb arányok is elképzelhetők. Így kettős célt követünk: az erőforrás-használat ésszerűsítése mellett a szennyezés mennyiségét is csökkentjük.

A termékegységre jutó (azaz fajlagos) erőforrás-használat, illetve az ilyen módon mért szennyezés csökkentése nagyon fontos feladat. Az ezzel kapcsolatos eredményeket azonban óvatosan kell kezelni, mivel a vállalatok abszolút mennyiségben mért termelés-növekedését is figyelembe kell venni. Elméletileg például lehetséges, hogy egy gyár 30 százalékkal csökkenti az egységnyi termékre jutó szervesoldószer-emisszióját, miközben 50 százalékkal növeli a termelését. Ekkor levegőszennyezése összességében 5 százalékkal nő. Mivel a vállalatok általában nem a termelés szinten tartására, hanem annak lehetőség szerinti növelésére törekszenek, ezért előfordulhat, hogy a fajlagos szennyezés csökkentése ellenére is növekszik az üzem összes emissziója.

A fajlagos mutatókkal együtt a szennyezés teljes mennyiségét is csökkentő megoldások fontos eleme tehát, hogy a vállalatok olyan célokat tűzzenek ki, amelyekkel a szervezetek adott határidőre, meghatározott mértékben csökkentik az általuk „termelt” szennyezés abszolút mennyiségét.¹³

¹³ Erre számos példa akad. Például az AT&T egyik célkitűzése: 2000-ig minden mérgező légszennyezés megszüntetése (1993-ig 50 százalékos, 1995-ig 95 százalékos csökkentéssel). A Goodyear célja a mérgező légszennyezés éves mennyiségének 71 százalékos csökkentése 1991-re (az 1988-as mennyiséghez képest) (Kolluru [1994], 170., 172. o.). Jó kérdés persze, hogy a vállalatok vajon hány esetben tűznek ki maguk elé olyan látvá-

Ilyen jellegű csökkentésre ösztönöznek például azok a jogszabályok, amelyek előírják a vállalatoknak, hogy bizonyos vegyi anyagok kibocsátási adatait közöljék. Ezek olyan, a nyilvánosság számára hozzáférhető információk, amelyek már nem megfoghatatlan koncentrációadatok (például hány milliomod részecske a szennyező anyag az összes kiengedett szennyvízben), hanem a laikusok által is érthető abszolút mennyiségek. A sokszor sokkoló adatok alapján pedig könnyen megindulhat a vállalat ellen valamilyen „büntető akció” a fogyasztók, a környező lakosság, illetve a zöld mozgalmak részéről, legalábbis a fejlettebb környezeti tudatossággal rendelkező országokban (Kolluru [1994]).

További környezeti probléma jelentkezik abban az esetben, ha az egyes üzemek ugyan csökkentik a saját szennyezésüket (fajlagosan és abszolút mértékben egyaránt), ám a vállalatok száma növekszik. Ekkor szintén növekedhet a szennyezés összmenyisége. E probléma általánosítása így hangzik: *„az emberi tevékenység környezetre gyakorolt hatása nagyjából a következő három tényező eredőjeként értelmezhető: az emberek száma, az egy ember által (fel)használt erőforrások mennyisége, valamint az erőforrás-használatból adódó környezetszennyezés és környezetpusztítás mértéke”* (Ehrlich–Ehrlich [1990], idézi Kolluru [1994], 929. o.). Könnyű belátni például, hogy hiába gyártanak egyre több üzemanyag-takarékos gépkocsit Kínában, ha az ország népessége autóra cseréli a kerékpárt, azaz a megvásárolt autók üzemanyag-fogyasztásának és légszennyezésének abszolút nagysága növekszik. Ez a városokban katasztrofális légszennyezettséget eredményez majd, sőt, talán már ma is ez a helyzet.

A környezeti problémák valódi, rendszerszemléletű megoldása tehát szükségessé teszi, hogy több szempont figyelembevételével szülessenek a vállalati döntések. Szükséges, hogy a gazdasági és a technikai jellegű megfontolásokon kívül egyéb kritériumok is érvényesüljenek a vállalatvezetők döntéseiben. Czakó Gábor ebben az összefüggésben a következő veszőlyre hívja föl a figyelmet: *„a különböző országokban ... [úgy vélik], hogy a ma kihívásai gazdaságiak, a megoldások nemkülönben, logikus céljuk az emberi közületet gazdaságképtté szervezni, hisz a jelen a Gazdaságkor. Érdemleges politikai erő egyáltalán nem, a gondolkodóknak pedig csak elenyésző kisebbsége mer komoly szerepet szánni az emberi személy, az ember mint közösségi-erkölcsi lény problémáinak, változásának.”* (Czakó [1995], 18. o.) Márpedig a környezetpusztítás problémája – morális gyökerei miatt – a gazdasági jellegűeken túl erkölcsi megfontolásokat is igényel. E moralitásnak a társadalomban kell gyökereznie, azaz elengedhetetlen a helyes értékrend elsajátítása, amely megmutatja: vannak problémák, ame-

nyos környezetvédelmi célokat, amelyeket az éppen esedékes technológiaváltással egyébként is elérnénk.

lyek megoldhatók a gazdasági logika alapján, és vannak olyanok, amelyek esetében ki kell lépnünk a költség-haszon számítás paradigmájából.¹⁴

Az erkölcsi szempontok vállalati érvényesítésével szemben megfogalmazható ellenvetések és a rájuk adható válaszok

Kézenfekvő ellenvetés, hogy a vállalatot ne tekintsük személynek, akin számon kérhetők az erkölcsi követelmények. Ezzel kapcsolatos az a véleménykülönbség is, hogy vajon értelmezhető-e a felelősség fogalma a szervezetek esetében. Kenneth E. Goodpaster és John B. Matthews klasszikus tanulmánya például amellett érvel, hogy ez lehetséges. *„Célok, gazdasági értékeket, stratégiákat és más hasonló, személyes attribútumokat gyakran haszonnal terjeszthetünk ki a vállalati szintre. Miért ne terjeszthetnénk ki ugyanilyen módon a lelkiismeret funkcióját is?”* (Goodpaster–Matthews [1982], in. Kindler–Zsolnai [1993], 129. o.) Mások szerint *„a felelősség a morálfilozófia klasszikus vonulatában értelmezve egyértelműen az egyénhez kötődő kategória. Mivel azonban a szervezetek morális státusza nem ugyanolyan, mint az egyénéké, ennek megfelelően az etikai kategóriák nagy része nem alkalmazható a szervezetekre. ... E szerint a nézet szerint csak egyének (az individuális gazdasági aktorok) moralitásáról beszélhetünk.”* (Radácsi [1998b], 28. o.) Létezik köztes álláspontok is, amelyek szerint a szervezetek bizonyos fokú moralitással rendelkeznek (uo.).

A vitában azoknak adok igazat, akik a lelkiismeretet kizárólag az egyén szintjén értelmezik, az egyént tekintik morális alanyoknak. A testületi határozatok ugyanis – bármennyire is működik a csoportdinamika, a „rendszer” nyomása – mindig személyes döntéseken alapulnak. Végső soron nem a

¹⁴ Érdemes fölidéznünk azt, amit Ernst F. Schumacher ír – általános összefüggésben – a mai társadalom értékrendjéről: *„a termelés fejlesztése és a gazdagság megszerzése lett a modern világ legmagasabb rendű célja, amihez képest minden más cél, bármennyi szó essék is még mindig róluk, a második helyre szorult. A legmagasabb rendű cél nem igényel igazolást, viszont minden másodlagos célnak igazolnia kell magát olyan értelemben, hogy elérése mennyiben járul hozzá a legmagasabb rendű cél megvalósításához. (...) Szükségtelen is mondani, hogy bármely civilizációnak szüksége van gazdaságra, oktatásra és sok egyéb dologra, mégis leginkább arra lenne szükség, hogy felülvizsgáljuk a célokat, amelyeket ezek az eszközök szolgálni hivatottak. Ez viszont mindenképp egy olyan életstílus kialakítását jelenti, amely az anyagi dolgokat az első helyről az őket megillető másodlagos helyre rakja. (...) A környezetszennyezés elleni küzdelem sem lehet sikeres, ha a termelési és a fogyasztási rendszer továbbra is olyan méretű, összetettségű, és ha továbbra is az erőszakosság olyan fokán marad, ami – és ez egyre inkább nyilvánvalóvá válik – nem illik bele annak a világegyetemnek a törvényeibe, amelynek az ember éppen annyira alávetette, mint a teremtés többi része.”* (Schumacher [1991], 299–301. o.) Schumacher hozzáteszi még, hogy a társadalomnak nincs esélye számos probléma megoldására mindaddig, amíg az embereknek fogalmuk sincs arról, hogy a mértékletesség jó, ennek hiánya pedig – azaz a minden áron való szerezni akarás – rossz.

csoport dönt, hanem annak tagjai. A csoport határozata tehát az egyének döntése alapján alakul ki. A vállalatok jogi felelősségre vonása természetesen e fölfogás szerint is szükséges, ám ennek tartalmaznia kell a vállalatnál dolgozó személyek elszámoltatását is.

Fontos emellett látnunk, hogy az egyén tettei hatnak a közösségre. Ha egyénileg szegjük meg az egyetemes erkölcsi normákat, akkor is „függőséget és akadályokat létesítünk a világban, amelyek sokkal tovább éreztetik hatásukat maguknál a tetteknél, vagy az ember rövid életénél” (Sollicitudo rei Socialis #36, in. Tomka–Góják [szerk.], 514. o.). Így jönnek létre a „bűn struktúrái”, amelyek a „személyes bűnben gyökereznek, és ezért mindig a személyek konkrét tetteihez kapcsolódnak, akik ezeket létrehozzák, megerősítik és felszámolásukat megnehezítik. Így megerősödve terjednek és további bűnök forrásaivá lesznek az ember magatartását befolyásolva.” (uo.)

Nem szabad megfélemedezünk a morális értékeket figyelmen kívül hagyó, illetve azzal ellentétesen működő társadalmi intézményekről sem (Dabóczi [1997]). E rendszerek megnehezítik az erkölcsös döntést, végső esetben pedig ellehetetlenítik a morális alapon cselekvő egyéneket, szervezeteket.¹⁵ Ezek a megállapítások a szervezeteken belül és a társadalom szintjén egyaránt igazak. Fontos tehát mérlegelni, hogy az egyének vásárlási szokásaikkal és munkahelyválasztásukkal, illetve a szervezetek a maguk döntéseivel olyan erkölcsileg elítélhető struktúrákat támogatnak-e, mint például a diktatórikus tőkés társasági érdekeket előnyben részesítő, illetve az emberek többségét maga alá gyűrő gazdasági rendszer.

A rossz oldalhoz hasonlóan a szervezeti tagok döntései „jó struktúrák” kialakulását is elősegíthetik. Ehhez céltudatos és rendszerszemléletű változások szükségesek. Míg a vállalat – mint szervezet – nem rendelkezik lelkiismerettel, hiszen végső soron mindig az egyéni döntések következménye valamely szervezeti cselekedet, addig a szervezet keretet adhat (és kell is adnia) a tagok helyes erkölcsi döntései számára. Ezt a keretet a vállalati struktúra, valamint a szervezeti kultúra¹⁶ biztosíthatja.

A morális megfontolások vállalaton belüli figyelembevétele ellen felhozható érv, hogy a vállalat gazdasági céllal működik, és ne kérjünk szá-

¹⁵ Szokás azt állítani, hogy az erkölcs semleges fogalom, azaz önmagában csak valamilyen normarendszert jelent, amely eligazítja a cselekvőt, hogy mit tekintsen jónak, illetve rossznak. Ennek alapján a morális elveihez hű, így vértanúságot szenvedő *Morus* Tamás, illetve a pénzhajhász levantei kufárok egyaránt erkölcsösek voltak, csak más volt moralitásuk tartalma. Jelen cikkben ezzel szemben az erkölcs fogalmát normatív módon használom. A fogalmat a valóban jó moralitás számára tartom fenn, azaz erkölcs alatt nem bármilyen normák követését értem, hanem bizonyos morális értékek – például az egyén méltósága, a közjó szolgálata, a szolidaritás, a szubszidiaritás – elismerését, követését. A „rossz morált” nem erkölcsként, hanem *erkölcstelenségként* definiálom.

¹⁶ A szervezeti kultúra „a szervezeti tagok által osztott alapvető előfeltevések, hiedelmek és értékek rendszere, amelyek segítségével meghatározzák önmagukat és környezetüket” (Branyiczki Imre in. Bakacsi et al. [1991], 61. o.).

mon rajta olyan követelményeket (tudniillik erkölcsi elvárásokat), amelyek a vállalati tevékenység körein kívül esnek. „Miért várjuk el a vállalattól, hogy erkölcsösen viselkedjen? Legyenek megfelelőek a törvények, legyenek kritikusak a fogyasztók, ez majd a helyes irányba tereli őket!” – hangozhat az érvelés. Az ember és társulásai (a szervezetek és a társadalom) erkölcsi gyökereiről már esett szó. Említettük, hogy a morális szempontok nem hagyhatók ki az emberi társadalom egyik területének működéséből sem, mert ez hosszú távon megbosszulja magát, hiszen társadalmi feszültségeket, nyomort, környezetpusztítást okoz. A vállalati döntéseket illetően Goodpasternek és Matthewsnek adok igazat, amikor azt állítják: nem szabad a vállalat tevékenysége által érintett feleket eszközökként vagy erőforrásokként kezelni, hanem csakis úgy, mint célokat (Goodpaster–Matthews [1982], in. Kindler–Zsolnai [1993], 133–134. o.). A szerzők arra is felhívják a figyelmet, hogy a „jogszabály- és ösztönzőrendszerek szükségessége, de nem elégségesek ahhoz, hogy keretül szolgáljanak a vállalati felelősség-érvényesüléséhez” (i. m., 128. o.), valamint hogy a „vállalati vezetők megbízatása nem terjed és soha nem is terjedt ki arra, hogy »minden rendelkezésre álló eszközzel« mozdítsák elő a tulajdonosok érdekeit. Tisztában kell lennünk azzal, hogy mind törvényi, mind pedig erkölcsi korlátozások szűkítik ezt a megbízatást, a társadalom tagjaitól kapott megbízatásnak és a velük fennálló bizalmi viszonyoknak a nevében.” (i. m., 131. o.)¹⁷

Mindazonáltal a valós világban a vállalatok nem felelnek meg e bizalomnak, többek között azért, mert mozgásterüket jelentősen meghatározza a külső gazdasági rendszer. „A megbízott tulajdonosként működő pénzügyi intézmények megkövetelik – írja David C. Korten –, hogy a vállalatvezetést felelős személyek hasonló szűklátókörűséggel értelmezzék a saját felelősségüket (azaz a rövid távú profitmaximalizálást tekintsek egyedüli céljuknak) ... Annak a vezetőnek, aki nem felel meg az említett elvárásoknak, nagy valószínűséggel szembe kell néznie ama veszéllyel, hogy a vállalatát

¹⁷ Itt fontos utalnunk egy olyan gondolkodási irányzatra, amely szerint az erkölcsre azért van szükség a gazdaságban, mert a megbízhatóság és a becsületesség csökkenti a csalásból származó károknak, illetve a bűnök szankcionálásához szükséges tevékenységeknek (például a nyomozásnak és a pereskedésnek) a költségeit (lásd például Fukuyama [1997]). E kijelentés csapdája az, hogy a leírt összefüggés (azaz a költségek csökkenése) igaz, csak az nem, hogy csupán ezért van szükség az etikus viselkedésre. Rabár Ferenc helyesen állapítja meg, hogy e téves gondolkodásmód a feje tetejére állítja az erkölcs és a gazdaság viszonyát: helyett hogy a gazdaság engedelmeskedne az erkölcsnek, az erkölcsöt akarják a gazdaság szolgálatába állítani. A morál elsősorban az önmagában és az önmagáért való jó követését jelenti, amellyel a következmények mérlegelése is fontos. Az erkölcsös magatartás nem vezethető vissza közvetlenül az érdekkövetésre. „Az erkölcs ugyanis éppen az a fundamentális állítás, hogy a »tudat határozza meg a létet« ... [A téves fölfogások szerint viszont] az erkölcsi szabály csak dísz, legfőjebb akkor léphet érvénybe, ha érdek nincs a láthatáron. Holott éppen az érdekkövetések elbírálására volna való.” (Czakó [1995], 167–168. o.)

fölvásárolja egy másik cég, illetve hogy a nagyrészvényesek eltávolítják őt az állásából. Hogy a vállalat milyen módon növeli a nyereségét, azzal a piac nem törődik (...) A tőkés társaság a pénzügyi intézmények felől [és a saját tagjai felől – B. Á.] érkező nyomásra sok esetben oly módon válaszol, hogy elpusztítja minden vagyon legértékesebb fajtáját: bolygónk és társadalmunk élő tőkéjét, amelynek léte alapfeltétele az élet minden formájának, valamint a civilizáció egész építményének.” (Korten [1998], 7. o.) Korten szerint tehát a tőkés társaságok nem bajlódnak morális elvekkal. De vajon az következik-e ebből, hogy nem is *kell* törődniük ezekkel? A válasz számomra egyértelmű: nem következik. Az amerikai szerző, más szakírókhoz hasonlóan, éppen a gazdaságetika szükségessége mellett száll síkra, arra figyelmeztetve az olvasót, hogy az erkölcstelen gazdasági működés a pusztulásba viszi az emberiséget.

Ebben a helyzetben lehet cinikusan a rendszer hasznélvezői közé állni, lehet bagatellizálni a fenyegetést vagy panaszkodni, hogy sajnós a rendszer ellen nincs mit tenni – mindez azonban csak súlyosbítja a helyzetet, de kiutat nem mutat. Jelen cikknek nem célja a gazdasági rendszer minden fonák-ságának a bemutatása. Célja viszont az, hogy rámutasson: a gazdasági érdekeken alapuló szennyezésmegelőzés hasznos eszköz, de nem szabad megfeledkeznünk a környezetvédelem társadalmi háttéréről és az ember morális lényegéről. A zsákutcák föltérképezése azért fontos, hogy a szennyezésmegelőzéstől ne várjunk mást, mint amire az valóban képes, hiszen csak így tudjuk azt a megfelelő helyen és súllyal alkalmazni.

A megoldás elemei

Az említett zsákutcaból való kikerülés első lépése – mint minden lényeges kérdése – az elvi alapok tisztázása. Annak ellenére, hogy sokszor *„az ember eszközzé válik a gazdaság szolgálatában, s akár fel is áldoztatik”* (Kindler József in. Korten [1996], XI. o.), tudnunk kell, hogy a vállalatok elsődleges küldetése nem a profit, hanem az egyéni és közösségi szükségletek hatékony kielégítése. Más szóval, *„a gazdaság azért van, hogy az emberi személyiséget szolgálja, nem pedig fordítva”* (Igazságosabb társadalmat! [1996], 828. o.). A környezetvédelemnek is ebbe a gondolkodási keretbe kell illeszkednie: a gazdasági érdekeken alapuló környezetvédelem szükséges, de nem elégséges a probléma megoldásához.

A vállalat gazdasági céljait etikai szempontok figyelembevételével kell meghatározni. Ehhez föl kell tárnunk a személy, a szervezet és az erkölcs kapcsolatrendszerét. Amint láttuk, a szervezet tagjainak moralitása és a mód, ahogyan a szervezet támogatja vagy akadályozza az erkölcsös cselekvést, egymással kölcsönhatásban állnak és folyamatosan alakítják egymást. Mind a személyes moralitás, mind az etikus szervezeti kultúra és támogató struktúra kiépítése fontos, csak az egyik elem erősítése nem elegendő. A gazdasági rendszer szintjén pedig el kell kerülnünk a piaci „láthatatlan

kéz”,¹⁸ illetve a „kormányzat keze” doktrínájának¹⁹ csapdáját. A valódi megoldás ugyanis véleményem szerint mind a vállalati döntések belülről fakadó etikusságát, mind pedig az etika kívülről jövő, a piac, illetve a kormányzat általi intézményes kikényszerítését feltételezi. Mivel a vállalatok nem egyformák, ezért ahol nem működik az erkölcsi normák figyelembevétele, ott kívülről kell kikényszeríteni a megfelelő viselkedést. A szervezeti döntések esetén fennáll a veszélye annak, hogy az egyén elbújik a szervezet mögé, és nem vállal felelősséget a saját döntéseiért. Ezért fontos, hogy egyrészt biztos erkölcsi háttérrel rendelkezzenek a szervezeti tagok, másrészt, ha ez nincs meg, a jogi felelősségre vonás személyi következményekkel is járjon.

Az etika beépíthető a szervezeti döntésekbe, a vállalati döntésekben ugyanis sokszor jelen van valamilyen – a pusztán gazdasági racionalitáson túli – jó szándék. Egyes vezetőknek a saját gyermekeik és unokáik életminőségének javítása is eszébe jut, amikor következetesen hajtják végre a vállalati központ által – alkalmasint csupán jogi érdekből – elindított környezetvédelmi intézkedést vagy programot. Másokat a szép és egészséges természeti környezet iránti vágy ösztönöz arra, hogy a környezetvédelmet komolyan vegyék (vö. Winter [1997]). Mindazonáltal a nyers gazdasági logika – ha hiányzik a megfelelő törvényi szabályozás, illetve a környezetudatos vásárló – ezt a hozzáállást nem díjazza, ezért fontos a nem gazdasági szempontok intézményesítése a vállalati döntésekben. Jogos az aggodalom, hogy vajon nem késtünk-e el ennek sürgetésével. Erre Dennis Meadows általános környezetvédelmi összefüggésben elhangzott szavai adhatnak választ: „*ha ma cselekszünk, még mindig több az esélyünk a sikerre, mintha holnap látnánk neki*” (szóbeli közlés, Effective Teambuilding Workshop, Csopak, 1996).

Az ökológiai (és társadalmi) szempontból fenntartható gazdaság kialakításának tehát elengedhetlen feltétele, hogy a pénzügyi szempontok mellett egyéb megfontolások is szerepet játsszanak a gazdasági döntésekben. Ennek megvalósítását célozza az alábbi javaslat, amellyel kapcsolatban a végrehajtás mikéntje ma még nem igazán látható, ám igen fontos felismerésre épül. Eszerint törekednünk kell a nemzetközi (transznacionális) vállalatok súlyának csökkentésére, s a kis méretű, helyi tulajdonú és helyi kötődésű vállalatokra épülő gazdaság elterjesztésére (vö. Schumacher [1991]; Korten [1996], [1998]). Ekkor a vezetők helyi elkötelezettsége és személyes kapcsolatai, valamint a vállalat korlátozott elvándorlási lehetősége miatt várha-

¹⁸ A „láthatatlan kéz” doktrínája (Adam *Smith*re hivatkozva) azt állítja, hogy ha a vállalatok a saját profitérdeküket követik, akkor a közjó magától létrejön (lásd például Friedman [1996]).

¹⁹ A „kormányzat keze” doktrínája azt állítja, hogy a törvényeknek kell a közjót szolgáló vállalati magatartást kikényszeríteniük (John Kenneth *Galbraith* nyomán ismerteti Goodpaster–Matthews [1982]).

tóan jobban érvényesül a vállalat tevékenysége által érintett különféle csoportok és a természeti környezet iránti felelősség.

További előnyt jelent, hogy az ilyen szervezetek – a személytelen és a távolból irányító vezetőkkel szemben – a helyi lakosság és az önkormányzat felé könnyebben elszámoltathatók. A javasolt magánvállalkozási forma kisléptékű, személyes és helyi. „A fogyasztó iránti felelősség teljesítése fölött maga a fogyasztó őrködhet. Az alkalmazottat meg tudja védeni a szociális törvényhozás és a szakszervezetek ébersége. A kisléptékű vállalatok nem hozhatnak gazdáiknak nagy magánvagyon, társadalmi hasznuk viszont rendkívüli. Azonnal látható, hogy a magántulajdon kérdésében döntő szerepe van a méretek problémájának. Ha a kis méretek felé haladunk, a tulajdon és a munka közti kapcsolat már elhalványul; a magánvállalat itt már könnyen személytelenné és egyben a helyi társadalom jelentős tényezőjévé válhat.” (Schumacher [1991], 271. o.) Ha a jelenlegi gazdasági rendszer reformálható, akkor ebben az átalakításban döntő szerepet kell kapnia a kisméretű, személyhez kötődő, helyi tulajdonú vállalkozási formák elterjesztésének a nagyméretű, személytelen és helyi kötődéssel nem – vagy alig – rendelkező vállalatokkal szemben.

Összefoglalás

A szennyezésmegelőzés fontos eleme lehet az etikus vállalat környezetvédelmi tevékenységének. A módszer a gazdasági és a környezetvédelmi érdekek összekapcsolása által az esetek nagy részében kedvező megoldást eredményez: csökken a fajlagos nyersanyag- és energiafőhasználás, illetve a keletkező hulladék (emisszió) mennyisége, veszélyessége. Ily módon a környezetvédelem számos területen költségmegtakarítással járhat. A szennyezésmegelőzés módszerei magába a termelési folyamatba épülnek be, és lehetővé teszik a környezetvédelmi teljesítmény folyamatos javítását. Mindazonáltal ez a módszer önmagában nem oldja meg a környezetpusztítás problémáját. A hosszú távú megoldáshoz az szükséges, hogy a szennyezésmegelőzés etikai megfontolásokkal is kiegészüljön, aminek egyik döntő fontosságú eszköze a vállalati kultúra átítása ezekkel a motivációkkal.

A szennyezésmegelőzés tehát olcsóbbá, sőt, számos esetben nyereségessé teszi a környezetvédelmet. Változásra van viszont szükség a vállalati környezetvédelem erkölcsi alapjaiban, ha a környezeti problémák gyökerét akarjuk megragadni. Ez a társadalom számára hosszú távon megkerülhetetlen kérdés. Ennek érdekében szükséges, hogy a társadalom fenntarthatóságát szolgáló hatékony eszközeinket, köztük a szennyezésmegelőzés módszerét, a megfelelő helyen és szerepkörben alkalmazzuk. Tisztában kell lennünk a módszer korlátaival, elsősorban azzal, hogy az etikai problémákat nem lehet gazdasági eszközökkel megoldani. A megoldáshoz a szervezeteken belül és kívül egyaránt lépéseket kell tenni.

A környezetpusztítás megfelelő mértékű korlátozása csak gazdasági vagy jogi beavatkozásokkal nem lehetséges, ehhez erkölcsi belátásra és az ennek alapján történő cselekvésre is szükség van. Megfelelő törvényeket és kényszerítő mechanizmusokat kell létrehozni, ám ez nem elégséges feltétele annak, hogy a gazdasági szereplők környezetkímélő módon gazdálkodjanak. Nehézséget jelent, hogy egyrészt lehetetlen tökéletes intézményrendszert létrehozni, másrészt – a döntéshozók korlátozott racionalitása miatt – sokszor még a piac és a jogszabályok által kínált megtakarítási lehetőségekkel sem élnek a vállalatok. A törvényi és piaci kényszerítő mechanizmusokon túl az egyéni gondolkodásmódnak is át kell alakulnia, ami helyes értékrend kialakítását és határozott képviselést jelent. Ennek kell megjelennie a vállalati döntéshozatal során is.

A társadalom épülete erkölcsi alapokon nyugszik. Ha az épület alapja bizonytalan talajon áll, vagy kihagyták belőle a szilárdságot adó anyagot, akkor csak idő kérdése az összeomlás. Környezetünket védelmezzük azért, mert ez felelősségünk (azaz kötelességünk), és persze tegyük ezt minél kisebb költséggel, sőt, ha lehetséges, nyereséggel! A környezetvédelem hatékonyságát biztosíthatja a gazdaságossági mérlegelés, ám célját és kereteit az erkölcs jelöli ki.

HIVATKOZÁSOK

Allenby, B. R. – Richards, D. J. (szerk.) [1994]: *The Greening of Industrial Ecosystems*; National Academy Press, Washington D.C.

Bakacsi Gy. – Balaton K. – Dobák M. – Máriás A. (szerk.) [1991]: *Vezetés-szervezés II*; Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Vezetési és Szervezési Tanszék, AULA Kiadó, Budapest

Brown, K. [1994]: *Waste Prevention: Source Reduction Now*; Minnesota Office of Waste Management

Czakó G. [1995]: *Mi a helyzet? Gazdaságkor titkai*; IGEN Katolikus Kulturális Egyesület, Budapest

Dabóczy K. [1997]: „Beszédetek legyen: igen, igen; nem, nem!” – *Anglia és Wales Püspöki Karának »A közjó« című körlevele és tanulságai* (kézirat)

Ehrlich, P. R. – Ehrlich, A. H. [1990]: *The Population Explosion*; Simon and Schuster, New York

Friedman, M. [1996]: *Kapitalizmus és szabadság*; Akadémiai Kiadó – MET Publishing Corp., Budapest

Fukuyama, F. [1997]: *Bizalom*; Európa Könyvkiadó, Budapest

- Georgescu-Roegen, N. [1971]: *The Entropy Law and the Economic Process*; Cambridge, Mass.: Harvard University Press
- Goodpaster, K. E. – Matthews, J. B. [1982]: *Can a corporation have a conscience?*; Harvard Business Review, január–február, 132–141. o.; magyarul: *Lehet-e a vállalatnak lelkiismerete?*; in: Kindler J. – Zsolnai L. (szerk.) [1993]: *Etika a gazdaságban*; Keraban Könyvkiadó, Budapest, 118–134. o.
- Igazságosabb társadalmat! [1996]: *Az Amerikai Egyesült Államok Katolikus Püspöki Karának főpásztori üzenete a gazdasági körlevél kiadásának tizedik évfordulóján*; Vigília, 11. szám, 826–838. o.
- Kerekes S. [1998]: *A környezetgazdaságtan alapjai*; második, javított és bővített kiadás, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Környezetgazdaságtani és Technológiai Tanszék, Budapest
- Kerekes S. – Szlávik J. [1996]: *A környezeti menedzsment közgazdasági eszközei*; Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Kindler J. [1991]: *Fejezetek a döntéselméletről*; AULA Kiadó, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest
- Kocsis T. [1998]: *Szennyezéselhárítás és technológiai fejlődés a környezetgazdaságtanban – mikroökonómiai elemzés*; Közgazdasági Szemle, 10. szám, 954–970. o.
- Kolluru, R. V. (szerk.) [1994]: *Environmental Strategies Handbook. A Guide to Effective Policies and Practices*; McGraw-Hill, Inc., New York
- Korten, D. C. [1996]: *Tőkés társaságok világalma*; KAPU Kiadó, Budapest
- Korten, D. C. [1998]: *Élet a tőke uralma után*; Kovász, ősz, 3–15. o.
- Minnesota Office of Waste Management [1991]: *Report on Barriers to Pollution Prevention*
- Moore, C. – Miller, A. [1994]: *Green Gold; Japan, Germany, the United States, and the Race for Environmental Technology*; Beacon Press, Boston
- Pearce, D. W. – Turner, R. K. [1990]: *Economics of natural resources and the environment*; The John Hopkins University Press, Baltimore
- Rabár F. [1998]: *Gazdaságpolitikai döntések etikai összefüggései*; előadás az *Erkölcös vagy erkölcstelen a gazdaság?* című konferencián, szeptember 24., Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest
- Radácsi L. [1998a]: *Az arisztotelianus gazdaságetika alapjai*; Kovász, tavasz, 24–29. o.

Radácsi L. [1998b]: *A szervezeti etika arisztoteliánus értelmezése; az etika intézményesítésének jelentősége és módszerei* (Ph.D. tézisjavaslat); Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Vállalatgazdaságtan Tanszék, Gazdaságetikai Központ

Schumacher, E. F. [1991]: *A kicsi szép. Tanulmányok egy emberközpontú közgazdaságtanról*; Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó; Budapest

Solomon, R. C. [1992]: *Ethics and Excellence*; Oxford University Press, Oxford

Svaldi, A. [1994]: *Prevent pollution now, or pay later: why businesses must undergo a paradigm shift in thinking*; Denver Business Journal, április 22.

Tomka M. – Góják J. (szerk.): *Az egyház társadalmi tanítása*; Szent István Társulat, Budapest, é. n.

Weizsäcker, E. U. von – Lovins, A. B. – Lovins, L. H. [1997]: *Faktor vier. Doppelter Wohlstand – halbiertes Verbrauch*; Droemer Knaur, München

Winter, G. [1997]: *Zölden és nyereségesen*; Műszaki Könyvkiadó, Budapest